

İSTANBUL ŞEHRENGİZLERİNDE ŞEHRİN KURUCU UNSURU OLARAK AŞKINLIK

Ali CANÇELİK (*)

Öz

Mimari, şiir ve musiki gibi sanat ürünleri vasıtasıyla şehirler ve şehirliler hakkında bazı bilgiler elde edilmektedir. Bu bilgiler, hem şiirde geçen şehirlerin yapılarını hem de o şehirlerde yaşayan kültür, sanat ve sosyal hayatı içermektedir.

Bu makalenin esas amacı, Cemâlî, Tacizâde Cafer Çelebi, Enderunlu Fâzıl ve Fakîrî'nin İstanbul şehrengizleri üzerinden şehrin kurucu ve ana unsuru olarak "aşkınlık"ı ortaya koymaktır.

Bu amaçla "şehir" ve "aşkınlık" kavramları kısaca açıklanmış, beyitler de bu iki kavram çerçevesinde tahlil edilmiştir.

Makalenin sonunda, konumuza bir örneklik teşkil etmesi için Tacizâde Cafer Çelebi'nin Eyüp Sultan semtinin oluşum aşamasını anlatan bölümden bazı beyitler seçilmiş ve izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Şehrengiz, Şehir, Aşkınlık.

As Constituent of A City Transcendancy in Shehengizs of Istanbul

Abstract

Some information is gathered about cities and city-dwellers by means of works of art such as architecture, poetry and music. This information includes structural aspects of cities and also culture, art and social life living in these cities.

The purpose of this article is to put forward "transcendence" as a constituent and basic element of a city in shehengiz texts on Istanbul by Cemâlî, Tacizâde Cafer Çelebi, Enderunlu Fâzıl and Fakîrî.

For this purpose, terms of "city" and "transcendence" are explained shortly, and the couplets are analysed within the frame of these two terms.

At the end of the article, so as to give an example, some couplets from Tacizâde Cafer Çelebi's are chosen and explained where the process of construction of Eyup Sultan district is narrated.

Keywords: Istanbul, Shehengiz, city, transcendence.

*) Dr., Yunus Emre Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
(e-posta: alicancelik@gmail.com)

Giriş

Klâsik Türk Şiirimizde XVI. yüzyıl başlarından itibaren görülmeye başlayan şehrengizler, yazıldıkları şehirlerin sosyal ve kültürel tarihleri, mekân, insan ve toplum tipleri hakkında bilgiler vermiştir (Levend, 1958: 13-14; Tıǧlı, 2007: 763).

Klasik Türk edebiyatında daha çok yerelliğin bir göstergesi olarak kabul edilen ve genelde sadece sosyal ve kültürel hayat, mimarî doku hakkında bilgi vermesiyle öne çıkarılan şehrengizler, bunları sağladıkları gibi arka planda sahip olduğumuz inanç ve değerleri de yansıtmaları açısından önem arz etmektedir. Çünkü şiir dil ve üslubu itibarıyla bir şeyleri doğrudan söyleyebildiği gibi dolaylı, yani simgesel olarak da söyler, işaret eder. Şiir, doğası gereği öznel (Yavuz, 2005: s. 107). Bu öznellik beraberinde duygusallığı getirir. Zira şiir bir duygu yoğunluğunun ürünüdür. Şehrengizlerin de bu duygu yoğunluğuyla ortaya çıktığını bilmemiz, bizi sadece gerçek ölçü ve değerleriyle bir unsuru yakalamak için kendilerine yakınlaşma yanlışlığından koruyacaktır. Bu noktadan sonra yapmaya çalıştığımız iş, şiirin işaret ettiği noktalara gidebilmek ve onları ortaya çıkarabilmektir.

Şehir ve Aşknlık

“Şehir doğa bilimlerine ait hesaplamalarla bir araya gelen ve bizi bütünüyle kuşatan bir yapı olarak karşımıza çıkar. Bu somut yapıda bize ait değerler, bazı biçimlerle görünür kılınır. Birer şifre olan bu biçimler, tabii olarak ortaya çıkar ve yerlerini alırlar.” (Cançelik, 2014: 28). Bu sayede organizmaların sürekli yenilenen hücreleri gibi aşamalar halinde meydana gelen bu değişim, insanî düzen ve kozmik düzenin uyumu; kozmik zuhur ile insanlık zihniyetinin birlikteliği (Guénon, 2012a: 149) çerçevesinde gelişir.

Din, şehri meydana getiren teknik veya politika gibi birçok şeyin önüne geçen temel bir etkidir. (Mumford, 2013: 49, 53, 67). Dinin temel etken oluşu şehirle ilgili meselelere aranan çözümlerde ve çözümlemelerde değerlerin gözetilmesi ve bunun somut unsurlara giydirilmesi şeklinde yerini alır. Böyle bir dinî temelden hareketle oluşturulan zarif ve insanî çözümlemeler, mimarînin oluşması için zarurettir (Cansever, 2010: 33). Şehir, fizik ve matematik gibi fen bilimlerinin en ince hesaplamalarıyla oluşmuş olsa da kendisini meydana getiren bu parçaların üzerinde yükselerek ve yücelerek çok farklı bir bütün oluşturur (Braudel, 2008: 120) ki, bu özellik sayesinde şehir varlığı gerçekleştirmektedir. Bir insanoğlunun çeşitli organlardan teşekkül etmekle birlikte kendisini oluşturan organların çok üstünde bir varlık oluşu gibidir.

Çok eski vesikalarda dahi şehrin kurucusu olarak karşımıza “tanrı” çıkabilmektedir. Bunlardan birisi eski Mısır tanrısı Ptah’tır. Onun sıfatlarından birinin “Kentleri Kuran” (Mumford, 2013: 51) olması, dinin şehrin kurucu unsurları arasında en temel etken olduğunu göstermektedir.

Şehirleri inşasında temel etken olan dinin etrafında şekillenen medeniyet tasavvuru ise şehrin arka planında daima görünür. (Ökten, 2012: 10). Bu tasavvur sayesinde geçmişten günümüze aktarılan duygular, toplumsal tutum ve anlayışlar şehirde yaşatılmaktadır (Benevolo, 1995: 95).

Şehir, “ahlakın, sanatın, felsefe ve dinî düşüncenin geliştiği çevre olarak insanın bu dünyadaki vazifesini, en üst düzeyde varlığının anlamını tamamladığı ortamdır. Bu idrak, şehir biçiminin oluşmasını da sağlar ve insanın en üst gelişme düzeyine ulaşmasının temeli olur.” (Cansever, 2010: 19).

Böyle bir şehir anlayışı çerçevesinde şehrin kurucu unsuru olarak “aşkınlık” kavramına bakmak gerekmektedir; zira şehir fizik ve matematik gibi doğa bilimlerine ait yasaların üzerine bina olursa da bu yasaların çok üzerinde mesajlar içermektedir. Dolayısıyla doğanın üzerine hatta aklın üzerinde bir zemine de yücelebilmektedir. Bu noktada şehrin aşkın boyutu gündeme gelmektedir.

Aşkınlık akıl ötesi olarak da anlaşılabilir; zira aşkın âlem dediğimiz zaman dünya sonrası âlem anlaşılmaktadır. Şehirlerimiz bizi maddî unsurlarla kuşatırken aynı zamanda aşkın âleme yani öbür dünyaya da kapı aralamaktadır.

Aşkınlık anlayışı, şehirliliyi sürekli öbür âlemlerle irtibat halinde tutar. Bu sayede bir takım Hristiyan öğretilerinde olduğu gibi dünyanın değersizleştirilmesinin (Roney, 2013: s. 310) ve de sekülerizmin dikte ettiği şekliyle anlamın tamamen bu dünyayla sınırlı oluşunun önüne geçer. Seküler dünya görüşüne göre insan dünyasının ötesinde anlamlı hiçbir şey yer almamaktadır (Manzoor, 2008: 130).

‘Aşkınlık’ kavramı ‘içkinlik’ kavramı ile birlikte ve bazen sadece “dini ahlâk” ve “dünyevilik” için kullanılmıştır. Zaman zaman da ‘Tanrı’ ile ‘Tabiat’ yerine sayılarak “aşkın irade” ile “içkin kanunlar”a işaret edilmiştir (Manzoor, 2008: 134). Bu açıdan bakıldığı zaman şehrin aşkın bir boyuta sahip oluşu “aşkın irade”ye itaat etmesi ve ondan yansıyan değerler doğrultusunda şekillenmesi demektir.

İleride zikredeceğimiz bir semtin oluşumu, bu açıdan çok önem arz etmektedir. Zira şairin algısı üzerinden ortaya koyacağımız anlayış, aslında ne dünyayı tamamen kendi başına bir değer olarak ele almak ne de dünyayı boşlayıp öbür âleme yönelme eğilimine iltifat etmeyen bir anlayıştır. Bu sayede dünyayı değersizleştiren ve sadece dünyaya değer veren her iki anlayıştan da kendini kurtarmaktadır. Bu ikisinin ötesinde aşkın âlemden gelen ilhamla şehrinin yani dünyasını imar etmekte ve orada ömür sürmektedir. Bu ise tam anlamıyla Hud suresinde zikredilen dünyayı imar etme emrine riayetle başka bir şey değildir: “O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizden yeryüzünü imar etmenizi istedi.” (11/ Hud/ 61.)

Bu çerçevede baktığımız zaman Osmanlı şehirlerinin birer aşkın boyuta sahip şehirler olduğunu görürüz. Bu aşkınlık tali değil tam merkezde yer alır ve şehrin ana kurucu unsuru olarak belirir.

Cennetin İzdüşümü: Şehir

Şehrengizler, herhangi bir şehir hakkında sadece somut ve nötr bilgi veren eser değil, şairin bizzat doğup büyüdüğü, yaşadığı veya içinde bir müddet zaman geçirdiği şehir hakkında his, heyecan ve hayal dünyasını paylaştığı bir eserdir. Böyle bir türün yazılmış olması insan ile mekân arasındaki ve insan ile toplum arasındaki ilişki bağının niteliği hakkında ipuçları verir. Cemâlî’nin

O gün çün göz açup dünyâya geldüm

Beni ben bir ulu şehir içre buldum (Levend, 1958: 106)

“Gözümü açıp dünyaya geldiğim zaman kendimi bir ulu şehir içinde buldum.”

beytinde gördüğümüz üzere, hakkında kalem oynattığı şehir onun vatanıdır. Bu açıdan seyahat yazılarından ayrılır. Didaktik ve ansiklopedik değildir. Objektiflikten uzak duygusal bir nazar söz konusudur. Belki de şehrengizler, his, heyecan ve hayal dünyasını en iyi şekilde ifade edebilmek için şiir formunda yazılmışlardır. Dolayısıyla şehrengizlerin sunduğu bilgiler üzerinden dönemin sosyal hayatına, insan mekân kaynaşmasına, mekânların insan üzerindeki tesirine, mekânların maddî ve manevî büyüklüklerine, ayrıca bunlar üzerinden dönemin değer yargılarına ulaşırız. Öne çıkan, övülen ve yerilen mekân, insan ve olay tipleri bizim dönem hakkındaki yargımızı biçimlendirir.

İnsanla böyle bir ülfetten doğan şehrengizlerdeki tasvirlerde en çok başvurulan edebî sanatlar, mecaz ve teşhis olarak karşımıza çıkar. Mecazlar ise kutsal ve ideal olan unsurlarla yapılır. Çünkü “Bu dünyanın nesnelere ancak öteki dünyadaki misalleri sayesinde anlam kazanırlar.” (Andrews, 2000: 90). Kutsal ve ideal mekân bizim için cennet olacağı için şehrengizlerde sürekli cennetle bir benzerlik kurulur; zira “Osmanlı toplumu bir İslam toplumuydu. İslâm’ın dünyada esas vazifesinin dünyayı güzelleştirmek olduğu hususundaki vurgusu, insanların yerleştikleri çevrelerin güzel çevreler olmasını inancın bir zarureti olarak ortaya koyuyordu. Şehrin, güzelin yaşandığı, idrak edildiği bir yer olarak gelişmesi isteniyordu. ... Nihaî amaç güzel bir dünya meydana getirmek olunca bu şehirleri meydana getirenler cennetin parçalarını oluşturmaya çalıştılar. Özetle şehirleri inşa edenlerin düşüncelerini güzel bir dünya inşa etmek ideolojisi, gayesi, görev ve sorumluluğu teşkil ediyordu. Güzelliğin nasıl oluşturulacağı konusu ise şehir oluşmasının müteakip adımlarını belirledi. Bu, Allah’ın emrine kayıtsız şartsız bir teslimiyetle gerçekleştirilebilecek bir sonuçtur.” (Cansever, 2002: 135-136.)

Bu açıdan bakıldığında Cemâlî’nin (Levend, 1958: 109-110) gözündeki Göksu, daha da anlamlı hale gelmektedir. Öyle ki insanoğlunun cennette bile bulamayacağı güzelliklere sahiptir:

Bugün Göksu gibi bir câ-yı hurrem

Yarın cennette görür mi ki âdem

“İnsan bugün Göksu gibi bir neşe veren mekânı, yarın cennette görür mü?”

Cemâlî, Davutpaşa’ya olan sevgisini ve hayranlığını o dereceye götürür ki Davutpaşa, cenneti dahi kusurlu görece kadar güzeldir:

Hoş-elhân hûb-rûlarla musaffâ

Bihîşte ta’n ider Davûdpâşâ

“Güzel ses ve güzel yüzüleriyle dolup taşan Davutpaşa, cenneti bile kusurlu görür.”

Akıl Ötesi Şehir

Cennetin izdüşümü ve de ilâhî emrin gereği olarak dünyanın güzelleştirilmesi için ortaya çıkan bir İslam şehri aklın ötesinde, aklın alamayacağı bazı kurucu unsurları olan bir şehirdir. Aklın ötesinde olması ona bir aşkınlık vermektedir. Enderunlu Fazıl'ın

Hâric ez akl-ı beşer İstanbul

İremez gâyetine ehl-i ukûl (Enderunlu Fazıl, 1945: 29).

“İstanbul beşer aklının anlama kabiliyetinin ötesindedir. Akıl ehli, İstanbul’u anlayamaz.”

beytinde belirttiği gibi İstanbul, insanın sadece akılla çözebileceği bir şehir olmaktan uzaktır; zira Osmanlı şehirlerinde olduğu üzere İstanbul aklın idaresinde cetvelle oluşturulmuş bir şehir değildir.

Bahsettiğimiz aklın sınırlarını aşan bu özelliğin şehre somut olarak yansıtıldığını görürüz. Bu yansıma kutsal öğeler üzerinden oluşmaktadır. Mesela Batı’da adres planlaması, numara ve bloklarla oluşmuşken Osmanlı İstanbul’unda, şehre veya semte rengini veren şahsiyetlerle oluşmaktadır. Camii ve türbeler bir insanın ismiyle anılmakta ve semte rengini vermektedir. Çünkü İslam şehri olarak İstanbul’un özgün bir insanı ve onun etrafında oluşan bir kimliği söz konusudur. Bu anlayış ile şehir maddî ve manevî saiklerle yavaş yavaş oluşurken (Ökten, 2012: 51-53) Batı şehirleri belli bir kişinin veya grubun planı çerçevesinde en baştan oluşturulur ve bitirilir. Batı’daki tecrübelerle baktığımız zaman görürüz ki *“kentlerin biçimleri kuruluş anında belirlenir ve çoğunlukla zaman içinde değişmeden kalırdı. Her kentin kurucusu aynı zamanda kentin üzerinde bulunduğu arazinin de sahibiydi ve böylece sokaklar, meydanlar, tahkimatlar, ayrıca da yaşayanlara ait alt parsellerin ayrılması gibi bütün özellikleriyle kentin tasarımını akılcı biçimde planlayabilirdi; bu süreç bilinen ve paylaşılan yapı örneklerine göre yürütülürdü.”* (Benevolo, 1995: 89-90)

Batı şehirlerinde karar verme noktaları, düğüm noktaları veya bir konumu belirtmek için uzaklık yakınlık ifadeleriyle tanımlanan, yer ve yol tariflerinde ölçü, dönemeç veya bir işaret ögesi olan mekânlar ve meydanlar (Lynch, 2012: 113-114) bizde işaret ögesi, bir camii, bir türbe veya bunlara benzer kutsal mekânlar olmuştur (Ökten, 2012: 51-53).

İslam, özellikle Osmanlı şehirlerinin aklın ötesinde olmasının ve oluşturulmasının başka temel nedenlerinden biri de şehrin topoğrafyaya uyumu yatar. Bu, Turgut Cansever’e göre sıradan bir özellik değildir; zira şehrin topoğrafyaya uyumunun altında varlığın kuvvetler hiyerarşisini idraki yatmaktadır (Cansever, 2010: 95). Bu idrak, insan ve tabiat arasındaki ilişkide, var olan özün ifadesine (Guénon, 2012: 111) imkân tanımak demektir. Bu yöntem, arzın da ilahî bir emanet olduğuna ve ilahî bir güç ile meydana getirildiğine inanmak anlamına gelmektedir (Ökten, 2012: 16). Buna karşılık Batı tefekkürünün tabiata olan yaklaşımının altında onun rasyonel düşünce sisteminden ileri gelen tahakküm kurmak anlayışı yatar (Ökten, 2012: 226).

Yahya Kemal (200:11), *Süleymaniye’de Bayram Sabahı* adlı şiirinde “Bir zaman hendeseden abide zannettimdi” mısraıyla bir zamanlar hendeseden ibaret bir yapı olarak gördüğünü ama artık öyle görmediğini ifade eder. Yahya Kemal’in fark ettiği şey, hendesenin yani aklın ördüğü yapıda, aklın ötesinde bir mananın semboller şeklinde gizlenmesidir. Bu aşkın, tevhidî sembollerin etkisiyle oluşan atmosfer, şairi dokuz asırlık bir kubbenin altına dâhil etmiştir.

Yahya Kemal (2001:21), *Bir Başka Tepeden* adlı şiirinde İstanbul’u, yani Osmanlı yorumuyla yoğrulmuş İslam şehrini, Batı şehirlerinden “revnaklı” ve “efsunlu” kavramlarıyla ayırt eder:

*“Nice revnaklı şehirler görülür dünyâda
Lâkin efsunlu güzellikleri sensin yaratan.
Yaşamıştır derim, en hoş ve uzun rü’yâda
Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan.”*

Şair, “revnak” kavramıyla muntazam çizilmiş şehirleri kast eder ancak onlarda İstanbul’da bulunan “efsun” özelliğini bulamadığını ifade eder.

Şairin tahayyülüyle yeniden anlam kazanan şehir, Fakîrî’nin şu beytiyle maddî ve manevî öğelerin birleştiği mekân olarak karşımıza çıkar:

Sevâdî melce’-i kevneyn olupdur

Beyazı mecma’u’l-bahreyn olupdur (Fakîrî, yy: 65)

“Toprağı iki âlemin sığınağı, denizi ise iki denizin birleşme yeri olmuştur.”

Burada, şehir maddî ve manevî âlemin sığındığı, kendine yer bulduğu bir makamdır. Kevneyn, iki âlemi, yani maddî ve manevî, dünyevî ve uhrevî, cismanî ve ruhânî âlemi ifade eder (Şemseddin Sami, 1902: 1216). Şehir, şehrengizde böyle bir şehirdir. Aslında şehrengize yansıyan simgesel anlatım, olmayan bir şeyin var olduğunu göstermez. Zira şehri kuran hâkim düşünce şehri kendi inanç, esas ve değerlerine göre oluşturduğundan (Mumford, 2013: 49), şairin hissettiği de arka plandaki bu inanç, esas ve değerlerle ilgilidir. Bazen şehrin kuruluşunda sembolik değerler insan eliyle kurgulanırken bazen de şehrin doğal özellikleri, sanatkarlar tarafından kutsal değerlere göre yeniden yorumlanır. Fakîrî’nin yaptığı uygulama, ikincisidir.

Cafer Çelebi’nin aşağıdaki beytinde, şehir uzun yaşı ve kadim tecrübesi dolayısıyla güngörmüş bir ihtiyar olarak görünür. Tecrübesi o kadar çoktur ki derya bile bu konuda onun dizlerine yetişemez:

Cihân-dîde köhen-sâli zamânun

Ki deryâ gelmemiş sâkına ânun (Tâcizâde Câfer Çelebi, 2006: 169)

“Deryanın dahi (tecrübe konusunda) dizlerine gelemediği (İstanbul), zamanın güngörmüş ihtiyarıdır.”

Fakîrî'nin bu beyti bizleri, şehirlerin aklın alamayacağı derecede bir birikim ve tecrübe sahibi olduklarına götürmektedir. Bu özelliğiyle şehir, insanın kişisel tecrübesinden ve anlama kabiliyetinden çok ötededir.

Şehirler, sadece bir anda ortaya çıkan yapılar değildir. Bu sebeple yüzyıllarca biriken tecrübeleri beraberinde getirir ve sonraki çağlara devrederler. Mesela, Anadolu topraklarında yaşamış ve hüküm sürmüş bütün idareler ve toplumlar, medeniyet anlayışı ve bundan kaynaklanan kültür uygulamaları bakımından birbirlerinin devamı olmuş, medeniyet ve kültür yürüyüşünü birinin bıraktığı yerden diğeri alarak kültür ve medeniyette daha zengin bir yoruma ve derinliğe kavuşmuştur. Bu derin kimlik ve kişilik, bu sürekliliğin getirdiği birikimin bir neticesi olarak ortaya çıkar (Ökten, 2008: 313). Çünkü “Yaşadığımız yerlerin kimliği; her kuşağı niteleyen çeşitli deneyimlerin akışının anlam kazandığı bir sabit arka plan; periferiden daha yavaş değişen bir ‘merkez’in sürekliliği; her bireyin tek başına taşıyamayacağı kadar ağır olan ortak bellekleri bir araya getirebileceğimiz bir yer.” (Benevolo, 1995: 14). Kimlik ve kişilik ise kendisini bir şehre somut unsurlar olarak gösterir. Şehrin kaçınılmaz olarak sahip olduğu bu unsurlar, sembolik anlamlar taşır ve bu anlamlar üzerinden toplumla irtibat kurar (Ökten, 2012: 59).

Yukarıda değindiğimiz sürekliliğin getirdiği birikim ve bunun toplum için ehemmiyeti konusunda Tanpınar'ın şu sözleri önemlidir:

“Bir medeniyet, her şeyden evvel, derin mâzîden gelen bir kültür yığılması, bir kültür toplanmasıdır. Bu yığılmanın başında şehir ve mîmârî eserleri gelir. Çünkü nesilleri asıl terbiye eden onlardır. Her mimarlık eseri, bulunduğu şehrin hayatını bir ev tanrısı gibi farkına vardırılmadan idâre eder. Onların kalabalığı ruhumuzda öyle bir konser yapar ki, ömrümüzde bir kere olsun onu dinlemek fırsatını bulursak, bir daha kaybetmemek şartıyla kendimizi bulmuş oluruz. (...) Her mîmârî eseri, millî hayatın koruyucusudur. Bu koruyucu tanrıları kaybede ede cemiyet bir gün devam fikrini kaybeder.” (Tanpınar, 2000: 198).

Cemâlî'nin aşağıdaki beytine göre camiinin minaresi, bir sevgilinin boyu gibidir, gökyüzüne yükselen bir merdivendir, hatta yeryüzünde olmasına rağmen gökyüzünde bir asâ gibi tahayyül edilir; gökyüzü ile yeryüzü camii minaresi ile birleşir:

Yücelmiş benzeyüp kadd-i nigâra

Göke dikmiş asâyı her minâre

Gören sanur imâd-ı âsmandur

Ve yâhûd gök yüzine nerdibândur (Levend, 1958: 106)

“Her bir minare, sevgilinin boyuna benzeyerek yücelmiş ve asâyı göğe dikmiş (gibidir). Gören, gökyüzünün direği veya gökyüzüne uzanan merdiven sanur.”

“Bir şehrin önce uluları görünür” atasözü penceresinden baktığımız zaman Cemâlî yukarıdaki beyitleriyle, bu aşkınlığı hatırlatır. Çünkü şehirde “nisbet ve iktifa” (Ökten, 2012: 112-113) ölçülerini gözeterek yükselen en büyük yapının mabet olması, mabedin

sembolik olarak şehrin “ulu”su olduğunu gösterir. Bir nevi, şehirle gökyüzü arasında ir-tibat kuran ulu yapı, camiidir.

Şehrin en belirgin yapısı olarak mabet inşa etmek, sema ile arz; Tanrı ile tabiat ara-sında bir aracı olan insanın (Guénon, 2012b: 117-124) kozmosun/kâinatın uyumunu sağ-lamaktaki tabîî rolünü yerine getirmesi anlamına da gelmektedir. Ayrıca mabetlerin diğer yapılardan daha yüksek olması, ona gösterilen tazim ve hürmet duygusunun bir simgesi (Ökten, 2012: 102) olduğunu hatırlamak bu rolün yerine getirilmesinde gösterilen hassa-siyete işaret etmesi açısından önemlidir.

Aşk ve aşkınlık İstanbul ile özdeş kavramlardır. Bu şehrin şehrengizlerinde çokça rastlanmaktadır. Beyitte ise şehir bir maşuktur ki surlar onun için deli divane bir âşıktır ve öyle çok sevmektedir ki her tarafını çepeçevre sarmıştır:

Oluban âşık-ı dîvânesi sûr

İdüp zabt eylemiş kendüye mahsur (Tâcizâde Câfer Çelebi, 2006: 166)

“*Sur, meftun bir âşığı olup (İstanbul’u) kendi için sarmış.*”

Eyüp Sultan Semtinin Kurucusu: Ebu Eyyûb el-Ensârî

“Aşkınlık”ı İstanbul’un kurucu unsuru olarak yukarıda muhtelif beyit ve açıklamalar-la izah etmeye çalıştık. Şimdi zikredeceğimiz beyitler ise Eyyüp Sultan Semti’nin kuruluş macerası hakkında bilgi vermektedir. Bunlar, bizim aşkınlık tezimize mesnet teşkil ede-cek muhtevaya sahiptir.

Aslında peygamberler ve onların varisleri olan evliyalar doğrudan şehirlerin kurucu unsuru olarak karşımıza çıkarlar. İnsanları doğru yola yönlendirmeleri için gönderilen peygamberler ayrıca şehrin ve dolayısıyla şehirde inşa edilecek olan medeniyetin de ku-rucuları olarak karşımıza çıkarlar. Mesela “Hazreti Âdem ilk insan ve ilk peygamber olarak yeryüzüne indirildiği zaman henüz yoldan çıkmış bir insanlık olmadığı halde pey-gamber olarak tayin edilmiştir. Ona yüklenen vazife yoldan çıkan insanlığa yeniden isti-kamet tayin etmek değil, insanın yeryüzündeki serüveninin başlangıcında ‘kurucu’ görevi üstlenmekti. Hz. Âdem ilk medeniyet kurucusu ve kendi medeniyetinin ifadesi olan ilk şehrin de kurucusudur.” (Taşçı, 2014: 58).

Bu benzetmemiz Hz. Ebu Eyüp el-Ensârî’nin durumundan şu yönüyle Hazreti Âdem’den farklılık göstermektedir; Hz. Âdem yaşayan bir kişi olarak mekân üzerinde ta-sarruf imkânına sahipken Hz. Ebu Eyüp el-Ensârî öbür dünyadan tasarruf göstermektedir. Biz bu tasarrufu şairin beyitlerinde çok açık bir şekilde görmekteyiz.

Böyle bir semt oluşumunun gerçek anlamda vefatı sonrasında Hz. Ebu Eyüp el-Ensârî dileğiyle gerçekleşmiş olması aklen mümkün değildir; ancak şairin algısı bu yöndedir. Önemli olan burada şairin algısını u yönde oluşturan temel sâiktir. Bu konuda şehrin oluşumunda en önemli paya sahip bulunan unsurun “din” olması bu algının altında yatan düşünceye götürmektedir. En önemli unsur “din” olması ve dinlerin en önemli temsilcisi

“peygamber”dir. Burada “peygamber”, yukarıda Hz. Âdem örneğinde verdiğimiz gibi bir medeniyetin ve dolayısıyla da bir şehrin kurucu unsuru olarak karşımıza çıkar. Peygamberlerin ardından gelen, dinin en önemli temsilcisi “sahabe”dir. Bu cihetle bakıldığı zaman Hz. Ebu Eyyub el-Ensârî, bir şehrin en temel unsuru olan “din”in bir temsilcisi dolayısıyla da bir medeniyetin temadiyetini sağlayan ve onu yeniden inşa eden bir “kurucu”dur. Burada şair, şehrin kuruluşunun mutlak surette manevî bir temele dayanması gerektiği inancından hareketle Eyyüp Sultan Sementinin kuruluşunu orada kabri de bulunan zat-ı şerife bağlamaktadır.

Tâcizâde Câfer Çelebi'nin (2006: 190-194) Eyyüp Sultan hazretlerinin *Sıfât-ı Der-Yaft Şuden-i Kabr-i Ebû Eyyûb-i Ensârî 'Aleyhi'r-rahmeti'l-Bârî* kabrini anlattığı mısralar, bizleri bu semtin *maveradan gelen bir semt* olduğu kanaatine götürmektedir. Önce Eyüp Sultan'ın faziletinden ve onun İstanbul'un fethine gelişinden bahseder. Şehre fetih için gelir, şehit olur ve bu şehirde kalır:

Ebû Eyyûb-ı Ensârî gazâyê

Azîmet idüp inmişidi buraya

“Ebu Eyyüp el-Ensârî gaza için azmedip buraya gelmişti.”

Guzâtile bu şehre gelmiş idi

Şehîd olup bu yerde kalmış idi

“Gazilerle bu şehre gelmiş ve şehit olup bu yerde kalmıştı.”

Bu beyitlerden sonra şehrin Sultan Fatih tarafından fethini anlatır. Buraya kadar tarihsel bir bilgi akışı sunan Tacizâde Cafer Çelebi esas bundan sonra kabrin yapılışına girer. Ancak burada, çok önemli, dikkat çekici bir husus vardır. Eyüp Sultan hazretleri ahirete 49/669 (Algül, 1994: 123) yılında irtihal etmiş olması dolayısıyla fethine kadar aradan yaklaşık 784 yıl geçmesine rağmen hala tasarruf sahibidir ve metfun olduğu toprağın bilinmesini, kabr-i şerif ile mabet yapılmasını ve insanlarla kendisi arasında cereyan edecek ülfetin ve muhabbetin peyda olmasını istemektedir. Mısraların arkasındaki anlayışa göre, Eyüp Sultan'ın kendi dilemesiyle kabri bulunur, türbe bina edilir ve ibadet ifa edilir. “*Var ola nîm fersah şehrden dûr*” mısraında bir zamanlar şehirden biraz uzak olduğunu anladığımız bu mekân sonradan şehrin bir bölgesinin oluşmasına yön verir:

Diledi kim anun hâki biline

Ne yirdedür ten-i pâki biline

“Toprağının ve temiz bedeninin nerede olduğunun bilinmesini istedi.”

Yapa üstüne bir dahme müşeyyed

Ola ol tâ ebed âlemde ma'bed

“Toprağının üstüne muhkem, yüksek bir türbe yapılsın ve ebediyen dünyada mabed olarak kalsın.”

İde rûhı için evkâf u hayrât

Ola rûz u şeb üstinde ibâdât

“Ruhu için vakıflar ve hayırlar yapılsın ve gece gündüz üstünde ibadet edilsin.”

Bir ulu hoş ziyâret-gâh ola ol

Ziyâret-gâh u hâcet-gâh ola ol

“Güzel bir ulu ziyaretgâh ve ihtiyaçların arz edildiği bir makam olsun.”

İlede halk kurban u nüzûrı

Bula fakr ehli olanlar huzûrı

“Halk kurbanını ve adakını göndersin, fakirler bu sayede huzur bulsun.”

Eyyüp Sultan hazretlerinin bu dilemesi ile Akşemseddin adında, zamanın ârif bir şeyhi çıkagelir ve İstanbul’un fethini müjdelir, İslam askerlerine ümit ve cesaret verir, kabri şerifin yerini keşfeder:

Var idi asrda bir şeyh-i ârif

Adı Ak Şems idi şemsü’l-ma’ârif

“O dönemde bir arif şeyh vardı. İrfan güneşi olan bu şeyhin adı Ak Şems idi.”

Akşemseddin hazretlerinin uzun uzun vasıflarını anlattıktan sonra Eyyüp Sultan’ın kabrini keşfedişini anlatır. Buna göre Sultan Mehmed, Şeyhinin sözüne tam itimat sahibidir. Şeyhinden Eyyüp Sultan’ın makamını tespit etmesini talep eder:

Dilek itdi Şeh-i âli-menâkıb

Ki tâ Şeyh ola bir lahzâ murâkıb

“Yüce menkıbeler sahibi Padişah, Şeyhin bir an iç âlemine dalmasını istedi.”

İde zâhir bu emre ihtimâmın

Bilüp ta’yîn ide cây ü makâmın

“Bu emre ihtimam gösterip makamın yerini tayin etsin.”

Çü Şeyh oldu murâkıb geldi hâlât

Peyâ pey eyledi seyr-i makâmât

Şeyh kendi iç âlemine daldığı zaman bazı haller hâsıl oldu, makamları adım adım gezdi.

Çü rûhâniyyet oldı Şeyh’e gâlib

Olur ervâh-ı pâkile musâhib

Şeyhe maneviyet/ruhaniyet yoğunlaşınca temiz ruhlarla sohbet etti.

Olup aslına rûhun incizâbı

Aradan ref’ olup gitdi hicâbı

Ruhun cezbe hali hâsıl olup aradan perde kalktı.

Müşâhid oldı hep eşhâs u eşbâh
Dahi ecrâm-ı ulviyyât ü ervâh
Bütûn şahus, cisim, yıldız ve ruhları gördü.

Ne kim mevcûd ise hep evvel âhir
Kamu peydâ vü pinhân oldı zâhir
Evvelde ve ahirde, gizli ve açık yaratılmış her ne var ise hepsi aşikâr oldu.

Görür ol genc-i vahdet hâke medfûn
Yatur ser tâ kadem âgeşte-i hûn
Toprağa defnedilmiş o vahdet hazinesini başından ayağına kadar taze kanlarıyla yatar vaziyette gördü.

Birazdan Şeyh'den kim gitdi hâlet
Gelüp öz hâline buldı ifâkat
Biraz geçince Şeyh'ten az önceki haller gitti ve normal haline dönüp kendine geldi.

Başına vü ayagina birer çûb
Diküp bu ortadadır didi matlûb
Baş ve ayak kısımlarına birer çöp dikerek aradığımız zat bunun ortasındadır dedi.

Hemân lahza buyurdu Şah-ı gâzî
Ki bellü ideler ol pâk-bâzî
Gazi Padişah, derhal, peygambere sâdik âşkın yerini belirginleştirmelerini emretti.

Yapalar üstine bir dahme vâlâ
Ki andan pest ola çarh-ı mu'allâ
Üstüne öyle yüce bir türbe yapsınlar ki yüksek felek çarkı ondan aşağıda kalsın.

Yanında ola câmii' medrese hem
Dahî bir zâviye âbâd ü hurrem
Yanında bir medrese bir camii ayrıca şen ve huzur veren bir de zaviye olsun.

Yukarıdaki beyitlerde İstanbul'un fethi ve Eyüp Sultan hazretlerinin kabrinin tespiti anlatılmaktaydı. Bu beyitlerden sonra esas ana temamız olan şehirlerin kurucu unsurunun aşkınlık oluşuna destek olacak bir nokta gelmektedir. Tacizâde Cafer Çelebi, sonraki beyitlerinde Eyüp Sultan'ın makamı tespit edildikten, makamına şiiirde geçtiği şekliyle yani Eyüp Sultan'ın dileğine göre türbe ve camii yapıldıktan sonra orası şehirleşmeye başlar ve çok güzel bir şekilde imar edilir. Bu nokta, gerek Batı kültürünün gerekse şu anki anlayışımızla bizim şehirleşme yöntemimiz arasındaki farkı çok açık şekilde sergilemektedir.

Tacizâde Cafer Çelebi, Eyüp Sultan Camii ve türbesinin yerleşim yeri haline gelişini şöyle anlatır:

Yerine geldi az müddetle me'mûr

Bu buk'a oldu bir hoş şehr-i ma'mûr

Emirleri, kısa bir zaman sonra yerine geldi. Bu bölge, güzel bayındır bir şehir oldu.

Havâlisi serâ-ser gül-sitândur

Gülistân câ be câ âb u revândur

Etrafı baştanbaşa güllerle doludur ve yer yer akarsu vardır.

Nedür reşk-i İrem her gül-sitânı

Suyına teşne âb-ı zindegânî

İrem değil bütün gül bahçeleri kıskanır. Can suyu bile Eyyüp Sultan bahçesinin suyunu arzular.

Var ola nîm fersah şehrden dûr

Olur her kim görürse şâd ü mesrûr

Şehirden yarım fersah uzaktır, her kim görse sevinç ve mutluluğa boğulur.

Yukarıda alıntıladığımız son beyitlerde çevrenin güzelleştirildiğini ve insana sevinç ve ferahlık sunduğunu görmekteyiz. Bu, insanoğlunun yeryüzündeki aslî vazifelerinden biridir.

Burada mimarî eserlerin ve çevrenin Allah'ın halifesi konumunda olan insan tarafından güzelleştirildiğini görmekteyiz. İmar etmek vazifesi, insanoğlunun temel vazifelerinden biridir. (11/Hud/61) Bunun için varlığın birliğine ve bütünlüğüne dair inancın inşa ve imar faaliyetlerinde de merkezde yer alması gerekmektedir. Bir şehri ortaya çıkaran en temel sâkin bir sahabenin olması bunun en temel nedeni olsa gerektir. Bu varlığın bütünlüğü ve ne üzerine bina edildiği ile ilgili husustur; zira “varlığın bütünlüğüne, vahdaniyetine inancın kaybolduğu bir ortamda İslâmî bir ürünün vücut bulması elbette ki imkânsızdır. Yaptığımız her şey, inancımızın tam bir yansımasıdır. Vücuda getirdiğimiz biçimler, inancımızın mimarîdeki tezahürleridir. Bugün inşa ettiğimiz yapılar çirkin iseler onların çirkinliği, onları meydana getirenin inanç ve davranışlarından ayrı tutulamaz.” (Cansever, 2002: 169).

İnsanın inancının bir tezahürü olarak ortaya çıkan şehrin kurucu unsuru olarak vefat etmiş bir insan ve elbette onun taşıdığı değerler üzerine dayandırmanın altındaki sebep şehrin insana şahsiyet kazandırma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Zira şehir kendisine zerk edilen bütün değerleri içinde ömür süren insana aşama aşama giydirmektedir. İnsan, her an o değerlere bürünmektedir. Bu minvalde, Kur'ân'da peygamberlerin sürekli şehirlerle anıldığını ve peygambere hitap edilirken şehirlerin ve şehirlilerin zikredildiğini (Taşçı, 2014: 61-62) hatırlamak kompozisyonu zihnimizde tamamlayacaktır. Bunlar göstermektedir ki, “Allah dini tamamlama görevi verdiği peygamberlerini şehirlere göndermiş, bunun neticesinde ise şehirler; insanı ikmal ve medeniyeti inşa etmenin zemini olarak ortaya çıkmışlardır. Bu durumda şehri doğuştan eksik bir proje olan insanı tamamlayacak sosyo-kültürel birikimin yegâne zemini ve medeniyeti de bu tamamlama projesinin adı olarak tanımlamak mümkündür.” (Taşçı, 2014: 58).

Şehri böyle bir proje olarak görmediğiniz ve bu anlayış üzerine imar etmediğiniz zaman şehre hâkim olacak ana unsur “kargaşa” ve “kaos”tur. Böyle bir atmosferde yetişecek şehirlinin de aynı kavramları temellük etmesi kaçınılmazdır. Bunun tipik bir örneğini William Goding’in *Lord of The Flies* (Sineklerin Tanrısı) (Golding, 2014) adlı eserinde görmekteyiz. Eserde Mercan Adası’na düşen küçük yaştaki çocukların birer katile dönüşüverme serüvenine şahit oluruz. Dolayısıyla insan doğuştan insanî vasıflara sahip olamamakta; onları yaşadığı şehirde aşama aşama elde etmektedir.

Sonuç

Tacizade Çaffer Çelebi, Cemâlî, Fakîrî ve Enderunlu Fâzıl’ın İstanbul şehrengizlerinden bazı beyitleri, aşkınlık ve manevî özellikleri gözeterek seçmiş ve incelemiş bulunmaktadır.

İncelediğimiz beyitlerde şehrin şairler nazarında, dolayısıyla İslam medeniyeti nazarında cennetin bir izdüşümü olduğu; gerek manevî arka planından gerekse çok uzun yaşından dolayı şehre akıl erdirilemeyeceği vurgulanmaktadır.

Bu beyitlerin ortaya koyduğu en önemli özellikler, şehirlerin sıradan teknik yapılar olmadığı, bir geçmişleri ve üzerinde yükseldiği manevî esasları olduğudur. Şehirlerin kendilerini ortaya çıkaran değerlere göre şekil alması ve o değerleri aksettirmesi beyitlerde kendisini göstermektedir. Nitekim minarenin yer ile göğü birleştirme metaforu bunlardan biridir.

Özellikle Eyüp Sultan Sempti’nin inşa edilme süreci, İstanbul’un aşama aşama nasıl oluştuğunu ve insanlar nezdinde bu oluşumun nasıl anlamlandırıldığını çok sarih bir şekilde ortaya koymaktadır.

Eyüp Sultan Sempti’nin kuruluş sürecinde şehir ile din arasındaki sıkı ilişkiyi görmüş bulunmaktayız. Bu ilişki, dinin en önemli bir temsilcilerinden kabul edilen sahabe vasfına sahip Ebu Eyyüb el-Ensârî ile sağlanmıştır. Bu sayede şehrin temelinde din unsurunun varlığı ileri sürülmüş ve bunun üzerine imar ve tezyin çalışmaları bina edilmiştir.

Kaynakça

- ALGÜL, H. (1994). Ebû Eyyûb el-Ensârî, *DİA*, 10, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- ANDREWS, W. G. (2000). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. (Çev. T. Güney). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BENEVOLO, L. (1995). *Avrupa Tarihinde Kentler*. (Çev. N. Nirven). İstanbul: Yenibinyıl.
- BEYATLI, Y. K. (2001). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: Fetih Cemiyeti.
- CANSEVER, T. (2002). *Kubbeyi Yere Koymamak*. İstanbul: İz Yayınları
- CANSEVER, T. (2010). *Osmanlı Şehri*. İstanbul: Timaş.
- CANÇELİK, A. (2014). Şehirler ve Semboller, *Şehir Üzerinde Düşünceler-I*, İstanbul: Şehir Düşünce Merkezi. (28-45).

- ENDERUNİ FÂZİL (1945). *Huban-nâme; Zenan-nâme*. (Haz. Ercümen Muhib). İstanbul: Yeni Şark Kitabevi.
- FAKİRÎ, (ty). *Şehrengiz-i Fakîrî*, Köprülü Kütüphanesi. nu:279, Yazma, yy.
- GOLDİNG, W. (2014). *Sineklerin Tanrısı*. (Çev. M. Urgan). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- GUÉNON, R. (2012a). *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*. (Çev. M. Kanık). İstanbul: İz Yayınları.
- GUÉNON, R. (2012b). *Büyük Üçlü*. (Çev. V. Sezigen), İstanbul: İz Yayınları.
- LEVEND, A. S. (1958). *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği.
- LYNCH, Kevin (2012). *Kent İmgesi*. (Çev. İ. Başaran), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- MANZOOR, P. S. (2008). Tanrı'yı Terk Etmeden Tarihe Sahip Çıkmak: İslâm, Sekülerizm ve Dünyevileşme Sorunu. (Çev. Y. Aşıkoglu). *Milel ve Nihal*, 5 (2), 129-145.
- MUMFORD, L. (2013). *Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. (Çev. G. Koca, T. Tosun). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ÖKTEN, S. (2012). *Yahya Kemal'in İstanbul'u ve Devamı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖKTEN, S. (2008). *Yahya Kemal'in Rüzgârıyla Düşünceler ve Duyuşlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- RONEY, P. (2013). *Aşkınlık ve Yaşam: Nietzsche ve 'Tanrının Ölümü' Üzerine*. (Çev. E. Şimşon). Kaygı.
- ŞEMSEDDİN, S. (1317/1902). "Kevneyn" *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdam Matbaası, 1216.
- TACİZADE CAFER ÇELEBİ. (2006). *Tacizâde Cafer Çelebi Heves name (İnceleme-Tenkitli Metin)*. (Haz. N. Sungur). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TANPINAR, A. H. (2000). *Yaşadığım Gibi*. (Haz. B. Emil). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TARLAN, A. N. (1981). *Edebiyat Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- TAŞÇI, H. (2014). Şehir, Medeniyet ve Peygamberler Şehirde Peygamberlerin İzleri. H. Taşçı, N. Nebati (Editörler). *Şehir Üzerine Düşünceler-I*, (47-68). İstanbul: Şehir Düşünce Merkezi.
- TİĞLİ, F. (2007). Klâsik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 2 (4), 763-770.
- YAVUZ, H. (2005). *Yazın, Dil ve Sanat*, (3. Basım). İstanbul: Boyut Yayınları.